

INSTITUCIONALNE NAPETOSTI I REARTIKULISANJE REŽIMA VIDLJIVOSTI: 61. BIJENALE U VENECIJI

Nakon trodnevnog vernisaža, obeleženog geopolitičkim tenzijama, protestima i štrajkom, devetog maja 2026. godine otvoreno je 61. Bijenale umetnosti, koje će u prostoru Ćardina, Arsenala, kao i u različitim nacionalnim paviljonima širom Venecije, trajati do 22. novembra.

Zbog niza tragičnih okolnosti i ukrštanja umetničkih i političkih narativa, 61. Bijenale, koje se odvija između prvobitne kustoske zamisli i aktuelnog međunarodno-političkog okvira, teško je posmatrati izolovano od globalnih sukoba i nestabilnosti. Naime, glavna kustoskinja Kojo Kou (*Koyo Kouoh*, 1967–2025), prva kustoskinja afričkog porekla na toj funkciji u istoriji Bijenala, preminula je neposredno pre javnog predstavljanja koncepta *U molskim ključevima* (*In Minor Keys*), pa se njen projekat realizuje posthumno, bez mogućnosti da ga dodatno tumači ili da reaguje na aktuelni globalni kontekst.

Prvog dana vernisaža mreža internacionalnih umetnika, kustosa i kulturnih radnika ANGA organizovala je proteste i performanse zbog učešća Izraela, optužujući Bijenale za „saučesništvo” u aktuelnim političkim krizama. Grupe *Pussy Riot* i *FEMEN* protestovale su ispred ruskog paviljona, čiji je povratak – prvi put nakon invazije na Ukrajinu 2022. godine – izazvao snažne reakcije Ukrajine, Evropske unije i dela međunarodne umetničke zajednice, dok su treći dan obeležile protestne šetnje ka Arsenalu i štrajk kulturnih radnika – oko dvadeset sedam nacionalnih paviljona bilo je delimično ili potpuno zatvoreno, a pojedini umetnici su, u okviru glavne izložbe, simbolično prekrili ili izmenili svoje radove.

Ranije je saopšteno da, pošto proces selekcije nije bio okončan za života glavne kustoskinje, Zlatni lav za životno delo neće biti dodeljen, a devet dana pre zvaničnog otvaranja Bijenala stručni žiri je podneo kolektivnu ostavku uz obrazloženje da ne želi da procenjuje radove autora koji dolaze iz zemalja „čiji su lideri optuženi za zločine protiv čovečnosti”. Fondacija Bijenala je zato saopstila da će odluku o najprestižnijim nagradama doneti publika, da bi potom više desetina umetnika sa glavne izložbe, kao i timovi brojnih nacionalnih paviljona, objavili da se „u znak solidarnosti sa žirijem” povlače iz konkurencije za nagrade. Na kraju je i Ministarstvo kulture Italije saopstilo da će Paviljon Rusije, posle zvaničnog otvaranja, biti zatvoren za publiku.

U isto vreme, širom Venecije bili su postavljeni plakati koji su najavljivali fiktivne događaje posvećene ukrajinskim umetnicima stradalim u ratu, dok je publiku po ulazu u Ćardine dočekao kamion sa betonskom skulpturom jelena u formi origamija. *Origami*

jelen ukrajinske umetnice Žane Kadirove, nomadski objekat koji referiše na iskustvo raseljenosti i gubitak doma, prvobitno je bio postavljen u Pokrovsku, a potom je iz ratom pogođenog grada prenošen u razne evropske gradove.

Mada se okvir 61. Bijenala nadovezuje na konceptualne diskurse prethodna dva izdanja, i vezan je za postfeministička i postkolonijalna preispitivanja, i dalje ostaje dilema da li je reč o strukturnoj transformaciji ili samo o korekciji reprezentacije unutar postojećeg sistema vidljivosti. Podsetimo, na Centralnoj izložbi 59. Bijenala prvi put je izlagalo više umetnica nego umetnika, dok je 60. izdanje nastavilo da proširuje diskurs „drugosti” imenovanjem kustosa iz Latinske Amerike koji je usmerio fokus ka autohtonim autorima, migrantima, LGBTQ+ umetnicima i umetnicama, istorijski pozicioniranim na periferiji institucionalnog sistema.

U tom smislu 61. Bijenale pokazuje kontinuitet, ali i napredak: prvi put je kustoskinja Centralne izložbe jedna od najznačajnijih figura savremene afričke i globalne umetničke scene, prepoznatljiva po mapiranju postkolonijalnih istorija i potisnutih glasova, naročito žena afričkog porekla – nositeljki alternativnih arhiva i narativa, čija se kustoska koncepcija oslanja na interseksionalnost, analitički okvir kojim Kimberli Krenšo ukazuje kako rod, rasa, klasa i kolonijalna istorija nisu odvojene kategorije već isprepletene infrastrukture moći. Koncept *U molskim ključevima* referiše i na romane Gabrijela Garsije Markesa *Sto godina samoće* (1967) i Toni Morison *Voljena* (1987), dok posebno mesto zauzima „Poetski karavan”, istorijski projekat Kojo Kou sa grupom afričkih pesnika iz 1999. godine, na aktuelnom Bijenalu reaktiviran kao performativni omaž njenom radu.

Kustoskinja Kou je, sa svojim timom, za Centralnu izložbu odabrala sto deset umetnika, umetničkih parova, kolektiva i organizacija umetnika iz različitih zemalja i regiona sveta. Koncept izložbe je zasnovala na strategiji „usporavanja” i antimonumentalnog pristupu, sa naglaskom na *lend artu*, istraživanju zajednice i procesualnosti. Inspirisana karnevalskim praksama i participacijom, akcentovala je kolektivno učenje, razmenu i društvenu odgovornost, izvan logike tržišta i spektakla. U tom okviru izložba je postavljena kroz tematske celine: „svetilišta” (memorija i rituali), „procesije” (participativne forme), „škole” (transnacionalne razmene) i „odmor” (usporavanje i kontemplacija), kao i performativne prakse „u kojima telo funkcioniše kao nosilac znanja i iskustva”.

Na 61. Bijenalu realizuju se i izložbe u sto nacionalnih paviljona. Prvi put učestvuju: Republika Gvineja, Ekvatorijalna Gvineja, Nauru, Katar, Sijera Leone, Somalija i Vijetnam, dok El Salvador prvi put nastupa u sopstvenom paviljonu. Istovremeno, Iran je odustao od učešća.

Bojkot paviljona Rusije i Izraela bila je dominantna tema u danima vernisaža, ali i preispitivanje odnosa nacionalnih paviljona i Centralne izložbe, kao i to u kojoj su meri koncepti nacionalnih selekcija relevantni. Na pojedinim lokalnim nivoima, uključujući i Srbiju, vođene su debate u vezi sa procedurama selekcije, transparentnosti i reprezentativnosti umetničkih izbora, što je ukazalo na širi problem umetničke legitimnosti institucionalnih odluka, kao i na sve izraženije preplitanje umetničkih i političkih diskursa.

Tokom vernisaža najposećeniji, a na društvenim mrežama i najviralniji, bio je austrijski paviljon, a u redovima se čekalo i ispred paviljona Nemačke, Francuske, Danske, Japana, Belgije, kao i Velike Britanije, gde izlaže dobitnica Tarnerove nagrade Lubaina Himid, jedna od ključnih figura britanske savremene umetnosti i pokreta *British Black Arts Movement*.

Najkontroverzniji, austrijski paviljon – zahvaljujući projektu *Seaworld Venice* Florentine Holcinger, koji spaja performans, pozorište i instalaciju, i tematizuje apokaliptične scenarije – pretvoren je u imerzivni prostor nalik vodenom parku, postrojenju za prečišćavanje vode i ritualnoj arhitekturi. Performansi, koji se odvijaju ispred i unutar paviljona – uključujući umetnicu koja naga visi naglavačke u velikom zvonu, izvođačicu na džet-skiju, kao i instalaciju u kojoj je telo performerke uronjeno u tečnost nastalu prečišćavanjem urina – koriste efekat šoka kako bi publiku uveli u priču o masovnom turizmu i klimatskoj krizi „u svetu u kojem trpimo posledice sopstvenih ekoloških i političkih praksi”. Naga tela, potpuno izložena i zavisna od tehnologije, u ovom slučaju ne funkcionišu kao objekti spektakla, već kao sredstvo za preispitivanje odnosa između čoveka i sveta.

Iako heterogenost nacionalnih paviljona u odnosu na Centralnu izložbu usložnjava mogućnost čitanja Bijenala kao koherentnog narativa, reč je o konstitutivnoj odrednici samog formata. Ključno je što Centralna izložba 61. Bijenala naglašava da propitivanje trauma nije završeno i da marginalizovani glasovi nisu „pozadina” nego centar narativa te da se izložba uspostavlja kao prostor preispitivanja režima vidljivosti, uz interseksionalnost kao analitički okvir.

Koncept *U molskim ključevima* dekonstruiše mehanizme kulturnog isključivanja, konceptualizujući binarne relacije „centra” i „periferije” kao propusne, ali recepcija umetničkih praksi i dalje je najčešće uslovljena istorijski i kulturno konstruisanim režimima percepcije u koje su već upisane kategorije roda, rase i „drugosti”, što odlaže promene u postojećim strukturama vidljivosti i ustaljenim kategorijama mišljenja koje izložba anticipira. S tim u vezi, kustoska strategija Kojo Kou, zasnovana na principu usporavanja i procesualnosti, artikuliše „molske ključeve” kao prostor kolektivnog mišljenja, edukacije i kontemplacije izvan matrice spektakla, ali otvara i debatu u kojoj meri „šapat usred buke sveta” posmatrača može transformisati u politički i društveno odgovorne subjekte.

Uprkos osporavanjima i kontroverzama koje prate Bijenale umetnosti, Venecija tokom trajanja ove manifestacije i dalje ostaje jedno od ključnih mesta umetničke vidljivosti i legitimacije, što potvrđuje i ovogodišnje prisustvo etabliranih figura savremene umetnosti, među kojima su Marina Abramović, Dženi Sevil, Širin Nešat, Ričard Prins, Artur Džafa, Ervin Vurm i Aniš Kapur, koji izlažu u venecijanskim palatama, akademijama, galerijama, muzejima i fondacijama.